

ADABIYOT ESTETIK OBYEKT SIFATIDA

Sayitova Ma' rifat G'anijonovna

Buxoro shahar 22 IDUM

Ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Adabiyotning o'ziga xos belgilari haligacha muhokama qilinadi. Lingvistikaning qo'shimcha darajalari, gapdan amaliy kontekstning ajratilishi, dunyoga badiiy bog'liqlik – hammasi "Tilning estetik vazifasi" nomli umumiy sarlavha ostida kelishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *adabiyot, tilning estetik vazifasi, amaliy kontekst, badiiy bog'liqlik, obyektiv xususiyat.*

LITERATURE AS AN AESTHETIC OBJECT

Sayitova Ma'rifat G'anijonovna

Bukhara city 22 SSCS

Teacher of native language and literature

Abstract: *Characteristic features of literature are still discussed. Additional levels of linguistics, separation of the practical context from the sentence, artistic connection to the world - all can come under the general heading "Aesthetic function of language".*

Key words: *literature, aesthetic function of language, practical context, artistic connection, objective feature.*

Estetika san'at nazariyasining tarixiy nomi bo'lib, go'zallik san'atning obyektiv xususiyatimi, yoki tomoshabinlarning subyektiv javobimi, go'zallikning haqiqat va yaxshilikka bog'liqligi degan muhokamalarga sabab bo'lgan.

Zamonaviy g'arbiy estetikaning asosiy nazariyachisi bo'lgan Immanuel Kant uchun estetika bu – moddiy-ma'naviy dunyo, kuchlar dunyosi va g'oyalar dunyosi o'rtasidagi farqni qisqartirishga urinishdir. Estetik buyumlar, jumladan, rasmlar yoki adabiyot asarlari seziladigan shakl (ranglar, tovushlar) va ma'naviy tarkib (g'oyalar)ning birlashmasi bilan moddiylik va ma'naviylikni birga olib borishning ehtimolliligini namoyish qiladi. Adabiy asar estetik buyum, chunki u kitobxonlarni shakl va ma'no o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni etiborga olishga undaydi.

Kant va boshqa nazariyachilar uchun estetik buyumlarda “maqsadsiz maqsadlilik” bor. Ularning qurilishida maqsadlilik bor: estetika buyumlarning qismlari birgalikda ba’zi maqsad sari birga ishlash uchun yaratilgan. Lekin maqsadning o’zi san’at asaridir.

Yaxshi hikoya kitobxonlar, yoki tinglovchilarga ta’sir qiladi. U kuldirishi, o’rgatishi, yomon ishga undashi mumkin. Lekin siz yaxshi hikoyalarni bu narsalardan birortasini qilmasdan turib aniqlay olmaysiz.

Nazariyachilar asarlar boshqa asarlardan yaratiladi deb bahslashishadi. Bu fikr ba’zida “matnlararo” nomi bilan keladi. Asar aloqasi orqali boshqa matnlar o’rtasida, yoki orasida mavjud bo’ladi. Biror narsani adabiyot sifatida o’qish bu boshqa nutqning ma’nosiga aloqasi bor ligvistik hodisalarni muhokama qilishdir. Shekspirning “Mening xushtorimning ko’zlari quyoshga o’xshashidan boshqa hech narsa emas” nomli sonetida metaforalar sevgi she’rlari an’anasida qo’llangan va ularni ayolni maqtash yo’lida “u yurganda yerga qadam bosadi” deya inkor etadi. She’rda an’anaga mos bo’lgan ma’no bor.

She’rni adabiyot sifatida o’qish bu uni boshqa she’rlarga bog’lash, his-tuyg’u hosil qilish yo’llarini boshqa she’rlar bilan taqqoslashdir. Ular she’riy tasavvur va she’riy talqin harakatlarida tug’iladi. Bu yerda biz yaqin nazariyalarda muhim bo’lgan boshqa tasavvurga duch kelamiz. Bu adabiyotning o’z-o’zini aks ettirishidir. Romanlar ba’zi darajalarda romanlar, tajribalarga shakl va ma’no berish va aks ettirishning muammolari va ehtimolliklari haqidadir. “Bovari xonim” asari Emma Bovaring haqiqiy hayoti va o’qigan ishqiy romanlari o’rtasidagi aloqani tadqiq qiladi. Adabiyot estetik obyekt sifatida.

Adabiyot yozuvchilar rivojlantirish yoki yangilashga urinadigan amaliyotdir va shuning uchun u doimo adabiyot o’zidagi mahsuldir.

Xususiyatlar natijalarga qarshi. Beshta holatning har birida biz men yuqorida eslatib o’tgan tuzilishga duch kelamiz.

Tushunish nuqtai nazari dunyo bo’yicha eng ko’p qo’llaniladigan atamalardan biri hisoblanadi. Adabiyotning sifatlari xolisona xususiyat yoki tilni shakllantirish yo’llarining natijalari orqali qisqartirilmaydi. Bu bo’limning birinchi qismida ba’zi bir kichik tajribalardan aniqlangan sababning kaliti bor. Biz qabul qilgan asoslarimizni til rad etadi. “Biz qo’ng’iroq atrofida aylandik” misrasini taqdir yasovchi yoki kuchli aralastirish she’rga aylantirish juda ham qiyin. Har doim biz nimanidir adabiyot sifatida qabul qilmoqchi bo’lsak, til namunalari buni rad etadi; biz buning ustida ishlashimiz kerak. Nihoyat, adabiylik adabiyotda til materiali va o’quvchi o’rtasidagi adabiyot nima degan xulosa o’rtasidagi ziddiyatida bo’lishi mumkin. Lekin aytganimdek, biz o’rgangan 5 ta sabablarga ko’ra bularning har biri o’zlarining sifat

belgisi ekanligini, va bular adabiyotda judayam muhim burilish kasb etishini bildirgan, chunki bular til o'rganishning boshqa sohalarida ham uchrab turadi.

Estetik faoliyat inson hayotining barcha nuqtalarida o'zini namoyon qiladi: kundalik turmushda, mehnatda, istirohatda va h. Aytaylik, hovlisiga gulu rayxon o'tqazayotgan ayol, o'ziga oro berayotgan qiz, daraxtlarga shakl berayotgan bog'bon, tabiat manzarasidan zavqlanayotgan sayyoh, o'sha manzarani chizayotgan rassom ... — bularning barida estetik faoliyat unsurlari u yoki bu darajada mavjud. Biroq ular bir-biridan farqlanadi. Aytaylik, agar piyola go'zallik qonunlari asosida kechgan mehnat faoliyati mahsuli bo'lsa, haykal go'zallik qonunlari asosida kechgan ijodiy-ruhiy faoliyat mahsuli. Anglashiladiki, estetik faoliyat tushunchasi badiiy ijod, badiiylik tushunchalaridan keng ekan, zero, badiiy ijod estetik faoliyatning bir ko'rinishi sifatida mavjuddir. Biz mutaxassis sifatida ko'proq tor ma'nodagi «san'at» tushunchasi bilan ish ko'ramiz.

Tor ma'noda qo'llanilgan «san'at» so'zi badiiy san'atlarni ko'zda tutadi. Badiiy san'atlar deganda biz musiqa, raqs, rassomlik, haykaltaroshlik, badiiy adabiyot, teatr, kino kabi san'at turlarini tushunamiz. Modomiki san'atni turlarga ajratar ekanmiz, bu turlarni umumlashtiruvchi va farqlovchi jihatlar bo'lishi lozim. Sanalgan san'at turlarini umumlashtiruvchi jihat obrazlilik, ya'ni, ularning bari badiiy obraz vositasida fikrlaydi. Farqlovchi jihatlarga kelsak, bu narsa, birinchi navbatda, obrazni yaratish materialida ko'rinadi: musiqa ohanglar, rassomlik ranglar, raqs plastik harakatlar, haykaltaroshlik qotgan plastika vositasida obraz yaratadi.

Badiiy adabiyot so'z vositasida obraz yaratadi va shu bois ham so'z san'ati deb yuritiladi. So'z universal bilish vositasi bo'lganidek, universal ifoda vositasi hamdir: har qanday fikriy faoliyat va hisning ifodasi so'z vositasida amalga oshadi, amalga osha oladi. So'z bilan ish ko'rgani uchun ham badiiy adabiyot boshqa san'at turlari orasida tasvir va ifoda imkoniyatlarining kengligi bilan alohida o'rin va mavqe kasb etadi. Biz ko'pincha «rangtasvir tili», «kino tili» kabi tushunchalarga duch kelamiz. Negaki, boshqa san'at turlarining tili badiiy adabiyot tiliga o'girilishi mumkin, boz ustiga, biz boshqa san'at turlariga mansub asarlarni-da so'z vositasida aqliy va hissiy mushohada qilamiz, «singiramiz». San'at turlarining ichida ifodaviy va tasviriy san'at turlarini farqlanadi. Bir xil san'at turlari tasvirlasa, boshqalari ifodalaydi. Aytaylik, musiqa – ifoda san'ati, kompozitor ohanglar orqali kechinmalarini ifodalaydi va shu ohanglar ruhiyatimizda muayyan bir kayfiyat hosil qiladi. Musiqani tinglarkan, o'sha kayfiyat asosida har bir tinglovchi o'ziga xos bir manzarani, holatni ko'z oldiga keltiradi. Ya'ni, kompozitor muayyan obraz ta'sirida tug'ilgan kechinmalarni ifodaladi — obrazning o'zini tasvirlamadi, tinglovchi esa kechinmalar asosida o'sha obrazni o'zi tasavvur etadi. Rassomlik bilan

haykaltaroshlik tasviriy san'at turlari sanaladiki, bunda o'zgacharoq holga duch kelamiz. Bu jarayonni tubandagicha tasavvur qilishimiz mumkin: biror manzara, holat musavvir qalbini jumbushga keltirdi, ko'nglida muayyan kechinmalar buhronini qo'zg'adi — musavvir o'zini hayratga solgan, zavqlantirgan, ko'nglida kechinmalar qo'zg'agan o'sha manzarani rangtasvirda muhrlaydi — rangtasvir bizda-da o'sha yoki o'shanga yaqin his-tuyg'ularni uyg'otadi, kayfiyatni hosil qiladi. Badiiy adabiyotga shu jihatdan nazar solsak, uning qorishiq hodisa sifatida namoyon bo'lishi ko'rinadi: deylik, epik asarlarni olsak, ularda tasviriylik xususiyati ustunligini, lirik asarlarda esa ifodaviylik yetakchilik qilishini kuzatamiz. Adabiyot estetik obyekt sifatida.

San'at turlari orasidagi farq yana ularning retseptient (o'quvchi, tinglovchi, tomoshabin) tomonidan qabul qilinishidagi o'ziga xoslikda ham ko'rinadi. Masalan, rassom chizgan peyzajni qabul qilish jarayoni bilan epik asardagi so'z bilan tasvirlangan peyzajni qabul qilishdagi farqni olaylik. Rangtasvir asarini yaxlit holda ko'ramiz: ya'ni, uni avvaliga butunicha ko'ramiz, keyin butundan qismga (detallarga qarab) boramiz. Badiiy adabiyotdagi peyzajni qabul qilishda esa, aksincha, qismdan butunga qarab boriladi: avvaliga detallar bilan tartibi bilan tanishamizda, oxirida ko'z oldimizda yaxlit manzara hosil bo'ladi. Ayrim san'at turlariga mansub asarlarini resipient bevosita qabul qilsa, boshqalarning qabul qilinishi uchun o'rtada vositachi — ijrochining bo'lishi talab etiladi. Masalan, musiqa asarini olaylik. Musiqa asarining yaratuvchisi (kompozitor), asarning o'zi (notalar bilan ifodalangan matn), ijrochisi va eshituvchi bor. Ko'rinib turibdiki, kompozitor tinglovchi bilan bevosita muloqotga kirisha olmaydi, zero, ijro etilayotgan kuyda qisman ijrochining-da talqini qo'shilgan. Bu jihatdan badiiy adabiyotning ustunligi shundaki, o'quvchi badiiy informatsiyani bevosita (asarning o'zi orqali) qabul qiladi, o'quvchining ruhiy faolligi yuqori darajada bo'ladi. Turli san'at turlariga mansub asarlarning yaratilishi jarayoni bilan bog'liq farqlarga ham to'xtalish lozim. Masalan, badiiy adabiyot yozuvchining individual ijodiy faoliyati mahsuli bo'lsa, kino kollektiv ijod mahsuli sifatida yaraladi. Kino asarining yaratilishida ssenariy muallifi, sahnalashtiruvchi rassom, kompozitor, aktyor kabilarning ijodiy mehnati borki, ularning bari bir fokusga — rejissyor nigohiga jamlanadi. Mavjud san'at turlari orasida badiiy adabiyot yetakchilik mavqeida turadi. Bu xil mavqening asosi shuki, badiiy adabiyot universal bilish va ifoda vositasi bo'lmish so'z bilan ish ko'radi. Biz yuqorida badiiy adabiyot «tili»ga barcha san'at turlari «tili»ni o'girish mumkin, dedik. Biroq, agar bu fikrni mutlaqlashtirilgan holda tushunadigan bo'lsak, unda boshqa san'at turlarining paydo bo'lishi asossiz, keraksiz bo'lar edi. Holbuki, rangtasvir darajasidagi tasviriylikka, musiqa darajasidagi ifodaviylikka adabiyotning erishmog'i dushvordir.

Shunga qaramay, badiiy tafakkur soʻz asosiga qurilgani sababidan ham badiiy adabiyot belgilovchi sanʼat turi sanaladi: boshqa sanʼat turlari yaratuvchi obrazlar soʻz sanʼatida yaratilgan obrazlar kontekstida qabul qilinadi. Keyingi yillarda «koʻrish»ga asoslangan badiiy informatsiyaning oʻrni kuchaysa ham, soʻz oʻzining yetakchi mavqeini saqlab qoldi va shu bois ham badiiy adabiyot hamon sanʼatning belgilovchi turi boʻlib turibdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Ganievna K. N., Muhridin R. The development of English literature //Достижения науки и образования. – 2017. – №. 4 (17). – С. 102-103.
2. Ganievna K. N., Alibek U. Uzbekistan is the generous country //Достижения науки и образования. – 2017. – №. 4 (17). – С. 98-99.

